

Babae at Balaghan: Pagtaluktok sa mga Hinarayang-Gahum ng “Mga-Maria-ng-ating-mga-Kuwentong-Bayan”

Anthony Baculbas Gabumpa
De La Salle University - Manila
anthony_gabumpa@dlsu.edu.ph

Abstrak

Babae ang isa sa mga hindi nawawalang karakter sa mga naratibo ng kababalaghang Pilipino. Isang napakalaganap na tono sa mga kuwentong-bayan na kung uugatin ay ginagamit ng mga sugidanon, alamat, at iba pang matatandang salaysay sa buong bansa na nagluwal kina Sicauiy, Alunsina, Amburukay, Mebuyan hanggang sa mga salaysay nina Maria Labo ng Iloilo, White Lady sa Balete Drive, at ang babaeng ahas sa Robinson Galleria. Sa bungkos ng mga kuwentong ito, isinentro ng diskurso ang pagtaluktok sa hinarayang-gahum sa “mga-Maria-ng-ating-mga-kuwentong-bayan.” Isang mas pinalawak at inklusibong pagbasa sa kolektibo ng mga Maria at panukalang Peministang pagdalumat na tumaluktok sa mga kuwento ng taumbayan sa Maria ng kani-kanilang rehiyon: Alimango, Cacao, Cristina, Labo, Makiling, at Sinukuan. Natuklasan sa historiko-kultural na diskurso ng papel na ito na nakakabit sa usaping panlipunan, pangkasaysayan, at kondisyong pangkabuhayan ang mga danas ng mga Maria. Na ito ay manipistasyon ng kanilang panggigiit na makadausdos sa pagpapatahimik, pang-aabuso, at pangangahon na hindi na lamang pinayuyukod ng kapangyarihan, datapwa sila mismo bilang orkestrador ng kani-kanilang gahum. Ang mga Maria na nakaalpas sa mga simbahan at tahanan ay sila ng nagsadiwata, mandaragat, magsasaka, maghahardin, pinuno, migrante at manggagawa. At sa tulong ng pakikipagsanib-puwersa sa saliw ng matandang pamana ng kababalaghan, binigyang-diin ang pagpopormula sa mga salaysay ng eksaherasyon gaya ng mga hindi kapani-panitwalang kagandahan, pagiging misteryosa, at mga biglaang pagpapalit-anyo bilang pangunahing gahum upang makarating sa lahat ng sulok na makaririnig ng kuwento ang lunggati nilang maging malaya at ipantay ang kapangyarihan ng babae sa kolonyal na lipunang makalalaki. Sa dulo, patuloy na ambag ang pag-aaral na ito sa pagtuturo at pag-aaral ng panitikan sa silid-aralan gaya ng mga kuwentong-bayan hindi bilang “mito” kundi diskurso ng kapangyarihan.

Susing Salita: diwata, hinarayang-gahum, kababalaghan, kababaihan, kuwentong-bayan

Abstract

Women are among the always-present characters in the narratives of Filipino “mystical” folktales. This theme is very common in folk stories, which can be traced back to the sugidanon, legends, and other old narratives across the country that introduced figures such as Sicaauy, Alunsina, Amburukay, and Mebuyan, up to contemporary stories like Maria Labo of Iloilo, the White Lady of Balete Drive, and the snake woman of Robinsons Galleria. In these stories, the discussion focuses on the imagined power (hinarayang-gahum) and agency of the “Marias of our folktales.” This study presents a wider and more inclusive reading of the different Marias and proposes a Feminist interpretation that highlights the stories of women from different regions, such as Maria Alimango, Maria Cacao, Maria Cristina, Maria Labo, Maria Makiling, and Maria Sinukuan. The historico-cultural discussion in this paper shows that the experiences of the Marias are closely connected to social issues, history, and economic conditions. Their stories reflect their struggles against silence, abuse, and oppression. Instead of simply being controlled by power, they became women who created and exercised their own power. The Marias who moved beyond the limits of the church and the home became diwatas, seafarers, farmers, gardeners, leaders, migrants, and workers. With the help of supernatural traditions and collective action, the study highlights how folktales employed exaggerations—such as extraordinary beauty, mystery, and sudden transformations—as powerful ways to spread women’s desire for freedom and equality in a colonial and male-dominated society. In the end, this study contributes to the teaching and learning of literature in the classroom by showing that folktales are not just “myths,” but also discourses of power.

Key terms: nymphs, imagined power, mystical, women, folktales

Panimula

Dalisdisan ang mga kuwentong-bayan ng sandamakmak na hiwaga at mga karakter na nanggagaling sa uring vulnerable. Ang mga karaniwang mamamayan na tinatangalan o kung hindi man ay limitado ang hawak na kapangyarihan sa lipunan ang nagiging daluyan mismo ng panitikang pasalita sapagkat dito nila naaawit ang kanilang kultura, kasaysayan, at hinanaing lalo na laban sa mga nagpapatahimik at manlulupig. Sa diskurso ni Jimenez-Maceda (2019), isang babaeng nagmumula ang pag-unawa at pakikibaka sa masa, binanggit na matatanaw sa bulto ng saliksik-pampanitikan na tunay na naisasantabi ang panulat na likha ng taumbayan, kilusang panlipunan, at mga sektor na tinanggalan ng kapangyarihan. Kabilang dito ang mga uring sinasamantala batay sa saray ng mga umiiral na kasarian.

Babae ang isa sa hindi naglalahong karakter sa ganitong bulto ng kuwentong-bayan, na kalimitang pinopopularisa ng mga karakter na pinapangalanan bilang Maria sa mga kuwento ng kani-kanilang mga bayan. Sapagkat nasa ngalang “Maria” hindi lang ang pormularya ng pagiging babae batay sa ari kundi ang pagpapako sa mga ito sa inaasahang gampaning panlipunan na maging maganda o magpaganda, maging asawa ng lalaki, magsilang o luminang ng buhay, at maging inang banal at may pagkamatimpiin. Isang pangangahon na kakabit na ng mga arketipo ng mga ginasgas ng Maria gaya nina Clara at Magdalena. Silang nasa pagkakakulong bilang babaeng walang boses, walang lakas ng loob, walang sariling pag-iisip, makasalanan, at nasa paradoksiya ng umiibig lamang at lumuluha. Na sa katotohanan, nagbubunga ng malagim na epekto hindi lamang sa panitikan, kundi maging sa lipunan na kumokonsumo rito (Biglaen, 2021).

Hindi lang ito, kapansin-pansin ding kalimitang napapalaganap ng iisang pamoso at pamanang tono ang “mga-Maria-ng-ating-mga-kuwentong-bayan” sa anyo ng kababalaghan. Kung uugatin, matagal nang ginagamit sa epiko, alamat, at iba pang matatandang salaysay ng Pilipinas ang hiwaga at katatakutan bilang modo ng pagkukuwento. Gaya ng bolang apoy na may kakayahang magtransporma bilang ginintuang inahin upang makapanligaw ng mamamayan sa isang bayan, si Amburukay na sa tulong ng bulong na utos sa isang bangaw ay nagawang tuntunin ang pinagtataguan ng mga binukot sa epikong-bayan nina Labaw Donggon at Humadapnon, at ang bakunawa ng mga Bagobo na naninirahan sa kailaliman ng ilog sa bungalong na sinasabing nagawang lumamon sa anim na buwan.

Sa pananaliksik sa mga naunang pag-aaral nina Jimenez-Maceda (2019), Biglaen (2021), bagaman may mga naunang pag-aaral na tumatalakay kina Mariang Makiling, Maria Cacao, at iba pang mga engkantadang babae bilang simbolo ng kalikasan na malimit na nauwi sa romantisasyon o ekokritismo; kitang-kita na kakaunti pa lamang ang nagsusuri sa kolektibong pagpapalitaw sa lahat ng mga “Maria-ang-ating-kuwentong-bayan” sa diskurso ng kasarian at kapangyarihan. Lalo na ang pagsusuring tumitingin sa kababalaghan bilang mekanismo ng pagpalag na isinasakonsepto at tatalakayin ng pag-aaral na ito bilang “hinarayang-gahum” sa diskusyon ng papel.

Kung titingnan ang mga pagpapakahulugan ng mga pinakamadalas gamiting diksyonaryo sa bansa, masisipat sa “balaghan” bilang salitang-ugat na ang ubod ilarawan ang pagiging di-karaniwan sa tono at mga sitwasyon. Mga ebolusyon ito ng mga pakiramdam at ekspresyon ng halo-halong gulat, takot, at pagtataka sa sikolohiya ng mga Pilipino. Ayon sa Vocabulario De La Lengua Tagala (1613), Almarino, ed. (2013), ang balaghan ay salitang maiiugnay sa gikla; nangangahulugang takot, pagkagulat, pangamba, o pangininginig. Sinusugan ito ng KWF Diksiyonaryo ng Wikang Filipino (1989) na bukod sa salitang maiiugnay sa mangha at gilalas o ekspresyon na magkahalong gulat at pagtataka,

ang balaghan ay kakaibang pangyayari na hindi abot ng isip at kakayahan ng tao. Walang eksistensya ang pagkamayroon. Samantalang sa UP Diksiyonaryo (2010) naman, ikinabit ang balaghan sa gilalas; na nangangahulugan ng pagiging kataka-taka at nakakagugulat na inihahalintulad sa mga salitang katingalanan, hiwaga, himala. Ang 400 taong ebolusyon at pagkabubuo ng kahulugan ng balaghan sa kamalayang Pilipino ay salamin ng ebolusyon at direksyong sumusubok sumukat sa di-nahahawakang karanasan ng tao upang maunawaan ang mga hindi maipaliwanag na hindi pangkaraniwan sa lipunang lumalaon na maging nakapasiyentipikal at imperikal.

Bilang pakiramdam, naroon din ang emosyong balaghan kung naroon ang maiging paggamit ng pisikal na sensibilidad ng tao. Lalo na at ang “pakikiramdam” ay isa sa mga esensyal na pagpapahalaga upang maabot ang loob at lalim ng pagiging Pilipino (Javier, 2016). Gayundin, sapagkat may hiwaga at himala sa loob ng balaghan, nasa eksena rin ito ng aktwal na nangyari kasama ang tao ngunit hindi maipaliwanag o basta-basta nagagagap ng pang-unawa ng mortal o naipaliliwanag ng agham. Sa sikolohiya ng mga Pilipino, kasa-kasama na ang balaghan sa mga sinaunang salaysay ukol sa mga lamanlupa, halimaw, aswang, bayani, anito, diwata, at mga bathala na may kakayahang magpahitik ng kagubatan o mang-engkanto ng masasamang mortal.

At kung babalikan ang kasaysayan ng mga Maria, hindi ba at ganito rin naman ang naratibo ng Birheng Maria mula sa mga itinuturing na mga pinakadakilang panitikang panrelihiyon? Nang magmilagro ang ina ng lahat ng Maria sa pagdadalantao sa gitna ng kawalang sirkumstansya ng pakikipagtalik at magulantang sa kababalaghan. Hanggang sa katawanin ito sa modernidad, kung sasalain ang mga eksena sa kulturang popular gaya ng mga pelikulang horror mula sa “Shake, Rattle, & Roll” na ang mga babae sa ating kasaysayan ay nagiging biktima at pinagtatampulan ng takot. Sa kritiko ni Tolentino (2007), babae ang biktima sa mga palabas na horror dahil sa ikinulong ito ng lipunan sa anyo ng kasariang madaling matakot, todo kong humiyaw, at mas hysterikal kaysa lalaki.

Nangyayari ito sa mga genre na nasa anyong katatakutan at ginagamit ang hiwaga na may pormulasyon ng gahum o kapangyarihan. Ito ang tatawagin ng pag-aaral na “hinihirayang-gahum” ng mga Pilipino. Ang nilikhang kapangyarihan sa banghay at karakter hindi lamang upang magkaroon ng sining ang mga kuwento sa panitikan kung hindi upang makapaggawad din ng armas na makaapela ang mga karakter gamit ang kapangyarihan. Lalo na sa konteksto ng nanggagaling sa uring vulnerable gaya ng babae na halos pinagtutulungan ng ideyolohiyang mapangmaliit at mapanlimita sa kasarian.

Pagkakagahum ito na nais tingnan ng pag-aaral bilang kontra-gahum mula sa usapin ng mga kuwentong-bayan. Sa pagsisinop kasi ng mga kuwentong-bayan sa nauna at pamosong koleksyon nina Damiana Eugenio, Dean Fansler, o Henry Otley Beyer,

makatawag-memorya ang pagpakilala sa mga “kuwento ng katatawanan” nina Juan Tamad at Juan Tanga ng Katagalugan, Juan Pusong ng Kabisayaan, Juan Osong ng Kabikulan, Juan Sadut ng mga Ilokano at iba pang kuwento na pinangungunahan nina Pedro o Jose. Gaya ng Lipunan, naroon ang mga kontradiksyon at kakulangan na maging balanseng tingnan ang representasyong pangkasarian hanggang sa kung paano binibigyang pagsasakatangian ng bayan ang mga babae. Dito makikita ang polaridad sa binaryong kaayusan ng lipunan: ang mga lalaki ay ibinabantayog sa kuwentong katatawanan na may dalang kagaanan ng loob bilang tono at nagiging representasyon ng panitikan habang ang mga babae ay nasa pormularyo ng kababalaghan na tinitingnan bilang panitikang hindi maarok sa reyalistikong mundo.

Kung kaya tataluktukin ng papel ang tanong na, paano hinaraya ng taumbayan ang pagiging babae sa mga binansagang “mga-Maria-ng-ating-mga-kuwentong-bayan” sa mga kuwentong nasa tono ng kababalaghan? Kaakibat nito ang mailarawan ang karakter, inadhika, at gahum o kapangyarihan sa lipunan nina Alimango, Cacao, Cristina, Labo, Makiling, at Sinukuan ayon sa mga kanilang katangian at papel bilang mga babae. Nang sa gayon ay madalumat ang pagsasanib ng mga pinormulang kababalaghan at ugnayan nito sa usaping pangkasarian at pampanitikan sa bansa.

Pamamaraan

Sa pagsasakatuparan ng papel, gagamit ng tekstuwal at diskursibong pagsusuri sa labindalawang kuwentong-bayan; tigdadalawang bersyon ito sa bawat kuwento ng anim na popular na mga Maria ng kuwentong-bayan sa Pilipinas. Isinapamantayan sa pagpili nito na dapat (1) nagtataglay ang mga kuwentong-bayan ng babae bilang pangunahing tauhan na pinangalanan ng bayan bilang “Maria,” (2) may malinaw itong motif na kababalaghan, hiwaga, transpormasyon, o gahum, (3) may hindi bababa sa dalawang bersyon ng magkakaibang salaysay mula sa mga nakalap sa pagtitipon at/o pagsisinop ng mga pangunahing poklorista at tagapagtaguyod ng panitikang pasalita gaya nina Damiana Eugenio, Deans Fansler, Edgar Samar, at mga talang dokumentaryo ng midya mula 2010 - 2025. Bagaman hindi nilalayong katawanin ng labindalawang bersyon ang kabuuan ng mga kuwentong-bayan ng Pilipinas na ilalatag sa pagsusuri at pagkokonklusyon, nabuo ang korpus na ito upang makapaglatag ng pagbasa at paghaharaya ng babae sa kapangyarihan at hindi layuning magbigay ng absolutong paglalahat. Pagkatapos ng pagsisinsin, lumitaw ang korpus ng anim na kuwento na may sapat na mababasang batayn kina Maria Alimango, Maria Cacao, Maria Cristina, Maria Labo, Mariang Makiling, at Mariang Sinukuan na nagging pinal na materya ng pag-aaral

Magsisinsin ito sa pamamagitan ng diskurso-historikal na pagsusuri bilang metodolohiya upang matukoy ang ugnayan ng panitikan, kasarian, at lipunan, lalo na sa

usapin ng pambansang identidad, patriyarka, paglalaho, at pagpaparusa. Sa pamamagitan nito, palilitawin ang mga dominanteng motif saka iuugnay sa historikal at panlipunang kondisyon ng kababaihan sa Pilipinas. Bilang primaryang gabay sa diskurso-historikal na may kamalayan sa kasarian, nakalatag sa ibaba ang binuong paglalapat na diyagram bilang primaryang gabay ang “Panunuring Malay sa Kasarian” ni Quindoza-Santiago (1997) na lente sa pagsusuri sa kasarian habang nakasakay ang historikal at poklorikong pagbasa sa batayang balangkas:

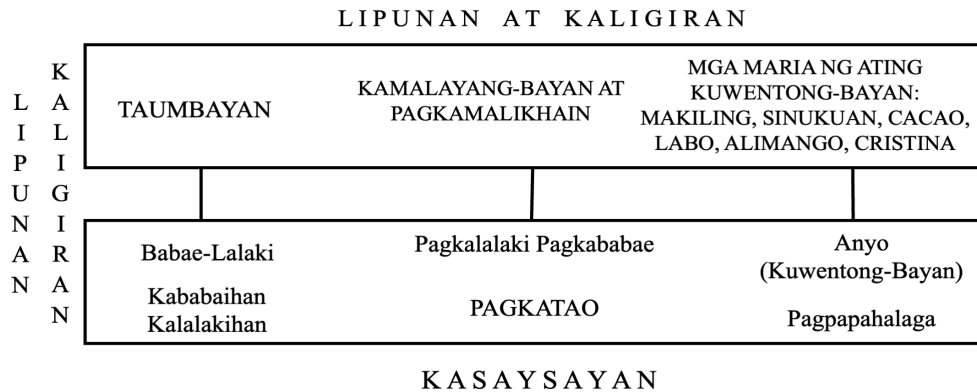

Figura 1: Diyagram sa pagbasang-historikal na malay sa kasarian

Magiging paraan ng pagsusuri na tukuyin kung ano ang ugnayan ng pagiging babae sa “mga-Maria-sa-ating-kuwentong-bayan” sa (a) kasaysayan, (b) kaligiran, (c) kondisyong panlipunan, (d) kondisyong pangkabuhayan sa usaping pangkasarian ng Pilipinas. Sa balangkas na ipinanukala ni Quindoza-Santiago (1997) ipinapakita na umiikot na siklo ang katangian ng bisa ng mga teksto (kuwentong-bayan sa kaso ng pag-aaral na ito) upang makita ang pagpapahalaga at pagtanggap sa konsepto ng pagiging babae at lalaki. Ang tekstong ito ay babalik sa lipunan upang magtakda ng pagbabago at babanggain ang mga sirkumstansyang mapanlupig sa kasarian na nanuot na sa lipunan. Mula sa lipunan, babalik ito sa paglikha ng mga bagong teksto (panitikan at iba pang mga kuwentong-bayan) na makaiimpluwensiya sa pagbuo ng kasaysayan bilang isang gumagalaw na mahalagang konteksto. Sa usaping pangkasaysayan at kondisyong pangkabuhayang ito, mahalagang tingnan ang pagbalikwas sa kolonyal na dulot ng naging pamana ng sumakop sa bansa, dahilan upang magkaroon ng sakit ang paglikha at pagbasang malay sa kalagayan at hinaing ng babae.

Tungo sa pagsasakatuparan, dapat makita na may halaga dito ang paghagap sa kilusang kababaihan sa Pilipinas. May dalawa itong maaring gamiting saligan: una kailangang isaalang-alang ang ugnayang pangkasarian sa kasaysayan, at pangalawa ay

isaalang-alang ang pagsasalabat ng ilang larangan ng kaalaman na kaugnay ng kaligiran, lipunan, at kasaysayan na ugnay pa sa kondisyong panlipunan at kondisyong pangkabuhayan (Fajilan, 2021). Ang kalinawang ito ay kailangan upang mataya ang kalagayan at ipinaglalaman ng babae sa lipunan na repleksyon ng panitikan mula sa bayan. Sa pamamagitan ng analitikal na pagbasa sa mga nasusulat na salaysay, mga dokumento, o panitikan inaasahang tutuklas ito ng kaalaman o lutas ng suliranin mula sa pagsusuri sa iba't ibang uri o anyo ng panitikan, inaasahang mapakinabangan ang pagbasang ito mga Pilipino lalo na sa pormal na pagtuturo ng panitikan sa kurikulum. Sapagkat nananatili ang pangangailangan sa loob ng silid-aralan na malalimang matalakay ang lahat ng uri ng panitikang Filipino, anumang tema o tono nito gaya ng kababalaghan at anumang pormang pinanggalingan nito gaya ng panitikang pasalita. Mahalaga itong mga kuwentong-bayan para sa mga mag-aaral dahil nakaugat ito sa lokal na kultura at nailalapit ang pagdidiskuro sa malalaking suliraning usapin ng patriyarka, kolonyalismo, migrasyon, at pagsusulong ng pagkakapantay-pantay sa kasarian.

Resulta at Diskusyon

Hinarayang mga diwata at nilulunggating babaeng nagpapasya

Mataas ang pagtingin sa mga diwata bilang makapangyarihang nilalang sunod sa mga bathala. Ganito binigyang depinisyon ng “Mga Nilalang na Kagila-gilalas” ang mga diwata na kung tawagin din ay malina, biradari, engkantada, o nimpa sa mitolohiyang Pilipino:

Ang mga diwata ay sinaunang babaeng bathala o bathalunan na sinasamba ayon sa pangangailangan ng mga tao. May iba't ibang mahiwagang kapangyarihan ang mga diwata at ginagamit nila ito upang magligtas ng pinangangalagaan o magparusa sa nagkasala. Maaari din itong tumukoy sa sinumang nilalang, na nasa anyong babae, na nagsisilbing tagapangalaga ng mga likas na yaman at kaligiran. (Samar, 2019, p. 105)

Nakatulong sa paghubog ng pananaw-mundo ng mga Pilipino ukol sa diwata na matagal nang nakasalansan ang tatlong Maria ng kabundukan bilang tinitingalang diwata ng sangkapuluan. Silang tinatawag sa pag-aaral bilang mga “likas na diwata”: Maria Cacao, Maria Makiling, at Mariang Sinukuan. Mga diwatang kilala sa kanilang pambihira at kahali-halinang kagandahan at kapangyarihan. Mga diwata silang nangangalaga at nagbibigay-proteksyon sa mga hayop, halaman, at mga taong nangangailangan sa loob ng kanilang kabundukan.

Mga katangian itong kung malapitang babasahin sa iba pang kuwento ng mga Maria nina Mariang Alimango, Maria Cristina, at Maria Labo sa kani-kanilang mga kuwentong-bayan sa Leyte, Lanao, at Iloilo ay nakalilikha ng daan tungo sa pagsasadiwata ng mga ito. Sila itong tatawaging mga “hinarayang diwata” sa pag-aaral. Radikal na tugon ito sa nagbabagong panahon at pagtakwil sa matagal ng naitakdang pagtingin ng kultura sa babae at hiwaga na minamahalaga ng kalinangang Pilipino tungkol sa “mabuting diwata.” Dahil itong mga “hinarayang diwata” sa tradisyunal na depinisyon nina Cacao, Makiling, at Sinukuan ay tanging tagapangalaga ng yamang hardin o kalikasan at nasasakupang bayan. Igigiit nito na mas tuloy-tuloy at radikal ang bayan sa pagbibigay ng depinisyon sa diwata bilang pigura at kadluan ng pambihirang gahum, pagnanasa sa katarungan, at matatag na tagapagtulak ng proteksyon at pamamahala ng rehiyong nasasakupan nina Cristina at Labo, nasa anyo man ito ng takot at lalong hiwaga. Kaya bilang ambag sa teoryang feminismo, mapapakinabangan ang paggamit sa “hinarayang-gahum” at “hinarayang diwata” sa ebolusyon ng pagtrato.

Bilang paunang pagtaluktok sa representasyon at depinisyon ng kalagayan ng babae, isinaalang-alang na simulang tingnan ang mga Maria sa kaniyang tungkulin o hanapbuhay upang mas maunawaan ang konteksto ng kaniyang pakikibaka ayon sa minamarkahan nitong kasaysayan. Ipinapakita ng Talahanayan 1 ang sinopsis mula sa korpus ng kuwentong-bayang kasalikop at mga kondisyong-buhay na lumilitaw sa mga Maria:

Talahanayan 1

Sinopsis at Kondisyong Pangkabuhayan ng “Mga-Maria-ng-ating-mga-Kuwentong-Bayan”

Maria	Sinopsis	Kondisyong-Buhay
<i>Alimango</i>	<i>Ullilang anak na inaalipusta ng madrasta at mga kapatid si Mariang Alimango. Isang araw, nakatanggap siya ng tulong mula sa mahiwagang alimangong nagpakilalang kanyang ina upang makadalo sa pasayaw ng prinsipeng bayan. Sa tulong ng mahika, nagkaroon siya ng magarbang kasutan at karwahe, dahilan para makasayaw niya ang prinsipeng bayan. Pagsapit ng hatinggabi, naiwan niya ang gintong tsinelas at kalaunan ay siya ang natuklasang may-ari nito at naging asawa ng prinsipeng bayan.</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ <i>Maghahardin</i> ▪ <i>Nagsaprinse</i>
<i>Cacao</i>	<i>Diwatang naninirahan sa Bundok Lantoy sa Argao, Cebu, na kilala sa kanyang plantasyon ng kakaw. Nagpapakita turwing kabilugan ng buwan at</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ <i>Asyendera</i> ▪ <i>Magsasaka</i> ▪ <i>Mangangalakal</i>

- tumutulong sa taumbayan sa pamamagitan ng pagpapahiram ng mga gamit. Sakay ng isang gintong barko, naglalakbay siya para magluwas ng kakaw sa Amerika, ngunit matapos ang mga suliranin sa hindi pagsasauli ng gamit at pakiusap na hurwag nang dumaan sa ilog, tuluyan na siyang nawala. Ayon sa mga kuwento, sinasabing siya ang dahilan ng pagkasira ng tulay tuwing may pagbaha o malakas na agos ng tubig mula sa bundok dahil muling nagdaraan ang kaniyang barko.
- Cristina *Tungkol ang unang bersyon ni Maria Cristina sa lumuluhang bundok matapos siyang isumpa ng isang mangkukulam dahil sa inggit sa kanyang pag-ibig sa isang prinsipe. Samantalang naayon sa magkapatid na sina Maria at Cristina ang ikalawa na nagpakamatay dahil sa pagkaipit sa pag-ibig sa iisang binata. Sa parehong kuwento, ang talon ay naging simbolo ng pag-ibig, pighati, at alaala sa mga nawalang minamahal.*
- Labo *Mapagmahal na ina at OFW (sa Dubai o Canada sa ibang bersyon) si Maria Labo na sinasabing napagpasahan ng sumpa. Ipinalulun ang mahiwagang holen ng among nagkaroon ng kakaibang sakit. Unuwi siya sa Pilipinas at nagtransporma bilang aswang dahilan upang patayin ang sarili niyang mga anak. Matapos siyang sugatan sa mukha ng kanyang asawa at makatakas, naging nakakilabot siyang aswang na gumagala sa iba't ibang bayan sa Iloilo.*
- Makiling *Diwata na kilala sa kagandahan, kabutihan, at pagtulong sa mahihirap sa pamamagitan ng pagbibigay ng ginto, gamot, o pagkain si Maria. Subalit nang abusuhin ng mga tao ang kanyang kabutihan—sa anyo ng kasakiman, panlilinlang, at pagtataksil—tuluyan siyang naglaho at mula noon ay nanimalagi na lamang bilang mahiwagang*
- Mandaragat
 - Magsasaka
 - Mangingisda
 - (OFW)
 - Migranteng Manggagawa
 - Caregiver
 - Asyendera
 - Magsasaka
 - Mangagamot

presensya sa pinangangalagaang Bundok ng Makiling.

Sinukuan Makapangyarihan at napakagandang diwata ng Bundok Arayat na kilala sa kanyang kabutihan, paniniigay ng gintong yaman, at kakayahang magparusa sa mga sakim na mamamayan sa paanan ng bundok. Dahil sa kabiguang mapasagot siya ng higanteng si Minggan at ng iba pang nilalang—kabilang ang isang Tikbalang—at sa parusang iginawad niya sa mga taong pumatay sa kanyang mga katuwang na aeta, tinawag siyang Sinukuan, ang tagapangalaga ng kabundukan.

- *Asyendera*
- *Magsasaka*

Samantalang nagsa(sa)diwata ang mga Maria, malinaw na ang hinarayang kondisyong pangkabuhayan na representasyon ng babae sa lipunan ay hindi lamang binabaldado ng domestikasyon kundi maaasahang mga mamamayan ng kani-kanilang panahon at rehiyon. Asyendera o pinunong maylupa ang imahen ng mga tagapangalaga ng kabundukan na sina Maria Makiling at Mariang Sinukuan. Bukod sa naging unang katuwang sa pamamahala ng bahay dahil sa malupit na madrasta, paghahardin ang likas na mamamalas na tungkulin ni Mariang Alimango (Abadeha sa bersyon ng Cebu) na paglaon ay magsasaprinsesa o reyna ng kaniyang bayan bilang bahagi ng pamumuno. Naghahanapbuhay naman sa pagsasaka si Maria Cristina sa kaniyang komunidad kasama ang pinapahalagahang pamilya. Samantalang sakay ng barko ay mangangalakal-pandagat si Maria Cacao at modernong manggagawang migrante naman si Maria Labo.

Tila nililok ang mga Maria bilang mahalagang pagpapatuloy ng pagkababaylan ayon sa maagang kasaysayan ng Pilipinas. Bukod sa bakas na bakas ang pakikibahagi nito bilang mga manggagawang agrikultural na ubod ng pangkabuhayan ng mga Pilipino anuman ang kasarian, nasa “mga-Maria-ng-ating-mga-kuwentong-bayan” ang pagpapatuloy sa gawaing babaylan. Nariyan ang sumakatawan bilang tagapagsagawa ng ritwal, tagapag-alay, manggagamot, pilosopo ng bayan, at matapang na nag-alsa laban sa mga mananakop (Nono, 2013).

Bagaman sa pagpasok ng mananakop, itatali nito ang kasarian na may malaking epektong pangkabuhayan at siyang mananamantala o kakadena sa mga ito. Sa pagsasakaysayan ni Navarro (2024), nakatala ang pagkilos na magkaroon ng hanapbuhay ang mga babae sa pagpasok ng ika-19 na siglo ang pagsisimulang maghanapbuhay ng mga Pilipina bilang mga manggagawang cigarreras, vendadoras, matronas, at iba pa. At bilang

patunay na hindi istatiko ang babae sa peministang pananaw lilitaw na rin ang mga babae bilang mga migrante. Isinama na sa mga kilusan ang pag-usapan ang kababaihang migranteng napaiilalim sa mga pang-aabuso sa ibang bayan (Quidonza, Santiago, 1997). Taong 1990's ng magsimulang bumuhos ang kababaihan upang manilbihan sa Taiwan, Japan, at maging sa Middle East na noong 1970's ay pinaghaharian lamang ng mga lalaki. Salamin ito ng representasyon sa kasaysayan. Kung gayon, bagaman paunti-unti ay nagpapatunay na noong angkinin ng mga Pilipino ang mga "Maria" bilang babaeng relihyosa at mapagtiis lamang, sinukbitan ito ng kakayahan maging mahalagang tagapag-ambag sa komunidad.

Pagiging matalino at patas na pinuno at independent na babae ang mga katangiang kakabit-kabit ng mga tungkuling ito ng mga diwata, saliwa sa pinukol na walang alam at nambibiktima lamang na pagtingin. Sa mayaman kasing naunang pagsusuri, lumilitaw na kombinasyon ng babaeng nagbibigay-buhay at dumidigma sa mga suliranin ng kaniyang panahon sina Mariang Makiling (Santos, 85). Bukod pa sa binabasag ng mga likas na diwata na hindi nito pinoproblema ang mag-anak at maipasa ang kapangyarihan at yaman. Ni wala nga ring paghahangad o pangangailangan ang mga Maria ng kabundukan sa lalaki upang maging buo ang kaniyang kabuluhan. Bukod sa mito nina Alunsina ng Panay sa kaniyang buong-loob na paglisan sa silong ni Tungkung Langit. Maging ang diwatang-bituin ng Kordilyera noong sa wakas ay tumindig itong babalik na sa langit palayo sa asawang nililo at binihag siya. Naroon sa panitikang-bayan ng Pilipinas ang nagpapakita na maaaring ang umibig at maging alipin nito ay hindi kaniyang huling hantungan (Clark, 2017).

Halimbawa, nireresolba ng mga Maria ang pagiging tuso ng kalalakihan at iba pang representasyon ng pagiging ganid o mapang-abuso ng mga mamamayan sa pamamagitan ng pagiging mausisa at wais na pagpapasya. Bilang matalinong diwata, lumayo sa lipunang patriyarkal at kapitalistang nangangamkam ang mga "likas na diwata." Pare-pareho ang layon ng mga diwatang ito sa pagpapatupad ng patakaran sa pagpapahiram ng gamit o pagkonsumo sa likas na yaman, laging bawal mag-uwi at dapat marunong magsauli. Sosyalismo ang dating na dapat marunong magsapraktika na "ang lahat ay para sa lahat" (*public consumption*) kung hindi ay haharap ito sa kaparusahan. Walang sinuman ang may karapatan sa pribatisasyon ng pagmamay-ari at laging dapat may pagsasaisip ng pakikipagkapuwa. Mula sa prekolonyal hanggang kontemporaneong panahon, ipinakita kung paanong mula sa pagiging malaya at makapangyarihan, na tinawag ni Quintos (2018) na babae-sa-tubig ay tuluyang naging pasibo, ginamit, pinagsamantalahan, o binura ng kasaysayan ang mga karakter na ito. Sa naratibo nga ni Maria Cacao, makikitang may tangkang tugunan ang subersyong ginagawa laban sa kolonyal na pagbura ng babae, bagama't hindi ito laging lantaran. Hindi lang iyon, makikita rin ang katotohanang ito na may pantay na pagpapahalaga si Mariang Sinukuan sa pangkat ng mga minority lalo na iyong pinakanasasantabi, gaya ng mga dalagang Aeta bilang babae at katutubong

marhinalisado. Binigyang hustisya ni Sinukuan ang mga pinatay na Aeta ng mga Tagalog na matagal ng humaharap sa labanan at diskriminasyong panlahi.

Pakikibaka rin ang representasyon ng mga kinahahantungan ng mga lalaki at taumbayang naninila sa mga kuwento sa mga "hinarayang diwata." Ipinakita ito ni Cristina sa pamamagitan ng pagpapasya ng pagpapatiwakal at magtransporma bilang talon sa kabundukan sa ngalan ng pagmamahal sa kapatid at kontra sa mangkukulam. Si Alimango na pinagmamalupitan ng domestikasyon ng kapwa babae ay nakapalag naman sa tulong ng isang pagkaganda-gandang babae sa ilog mula sa bersyon ng Cebu o alimangong ina naman sa bersyon ng Laguna (na maikakategorya rin bilang "hinarayang Diwata") na nakarating sa kaharian bilang magiging susunod na prinsesa at paglaon ay may pagsasareyna. At si Labo na nagsaaswang bilang tugon sa sugat ng patriyarka ay bahagi pa rin ng "hinarayang diwata" ng bayan.

Dahil sa mga talinong ito, nahahawakan ng Maria ang kaniyang katubusan mula sa kapahamakan. Ang kakayahang maglaho ni Maria sa mata ng lalaking sumusubaybay sa kaniya ay paraan ng hindi pagpapasailalim dito. Talino ang ginamit ng mga Maria ng ating mga kuwentong-bayan para lisanin ang lipunan ng mga tao at hindi lamang puso ang gamit sa pagpapasya gaya ng ipinupukol lag isa kaniya: nagtatago sa mga mata si Maria Labo, nagsakatawang-talon si Maria Cristina, at sakay ng kaniyang gintong barko ay naglakbay sa iba't ibang lupalop si Maria Cacao nang hindi nasisilayan ng mga mortal. Kaakibat ng talinong ito ang pagiging makatwiran sa mga pagdedesisyon, gaya ng nililikhang kahulugan ng tao sa mga Diyos at Diyosa. Ang pagpaparusa ng mga ito ay hindi lamang bunga ng paghihiganti kundi ng matalinong pag-unawa sa lipunan gaya ng namamayaning kasakiman at pananamantala na kailangang pigilin. Bilang matalinong "hinarayang diwata," lumayo sa lipunang patriyarkal at kapitalistang nangangamkam ang mga Maria ng ating kabundukan. Makikita ito sa masaklap na kinahahantungan ng mga lalaki at taumbayang naninila na natuto na lamang umasa sa sariling kakayahan upang magkaroon ng galing mula sa sakit, at magagarbong materyal na dati ay ipinagkakaloob ng mga engkantada upang proteksyunan ang mga minamahalaga.

Balaghan bilang sistema ng pagpalag ng ating mga Maria

May likas na kapangyarihan ang mga likas na diwata na sina Mariang Makiling, Sinukuan, at Cacao na hindi tangan ng karaniwang tao. Sa mga kapangyarihang ito nagbubukal ang usapin ng kababalaghan sa kanilang kuwento. Sa pagbubuod ni Eugenio (2001) sa tatlong kuwento ng mga Maria ng ating kabundukan, tinawag niyang pinakakilalang mga engkantada sina Maria Cacao [dahil sa malaking plantasyon niya ng Cacao sa kanilang kabundukan], Mariang Makiling [dahil sa anyo ng kaniyang bundok na pakiling burol], at Mariang Sinukuan [dahil sa pagsuko at hindi pagtatagumpay sa kaniyang

hamon ng isang makapangyarihang manliligaw na tikbalang]. Sa gitna ng patriyarkal na lipunan, malinaw na mahalagang-mahalaga sa mga Pilipino ang “mga-Maria-ng-ating-mga-kuwentong-bayan” sa dahilang hindi tulad ng ibang mga halimaw, aswang, lamanlupa, at iba pang mga kagila-gilalas na nilalang na walang ngalan, binigyan ang mga Maria ng pangngalang pantangi. Pangangalandakan ito ng pag-aalay ng detalye sa pagsasalaysay ng bayan bilang pagpapahalaga at simpatya sa mga babaeng karakter. Kapwa mabubuti sa kapwa ang mga diwata, mapagbigay, mayayaman, at magaganda ang dalaga sa kabundukan.

Sa kabilang banda naman, ang mga hinarayang diwata na sina Mariang Alimango, Maria Cristina, at Maria Labo ay nagawaran ng gahum pagkatapos ng iba’t ibang engkuwentro sa mga maykapangyarihan o maysaengkanta mula rin sa mga kapwa nila babae: ang diwata sa ilog, ang mangkukulam, at ang matandang babaeng aswang na naghihingalo sa ibang bansa. Sa pag-iisa-isa ng mga lumilitaw na banghay sa mga kuwento na nakakamangha, nakakapagtaka, nakakapagpagulat, at nakakapanindak, inihain ang mga eksena ng kababalaghan na gahum ng “mga-Maria-sa-ating-mga-kuwentong-bayan” sa loob ng ikalawang talahanayan:

Talahanayan 2

Motif ng Kababalaghang Nagmula sa “Mga-Maria-ng-ating-mga-Kuwentong-Bayan”

Maria	Motif ng Kababalaghang Nagmula sa Sariling Kakayahan ng mga Maria
Alimango	<ul style="list-style-type: none">▪ Makaintindi at makausap ang sinasabi ng hayop.▪ Makapagpatubo sa lupa ng hiyas mula sa paa ng manok.▪ Makapagpalaho ng sumpa.
Cacao	<ul style="list-style-type: none">▪ Gumawa ng higanteng gintong barko.▪ Pagpapatumba ng tulay sa loob ng isang gabi.▪ Biglang paglalaho sa paningin ng tao.▪ Transpormasyon o pagbabalatkayo bilang matandang babae.
Cristina	<ul style="list-style-type: none">▪ Transpormasyon ng sarili na maging bundok-talon.▪ Pambihirang kagandahan.
Labo	<ul style="list-style-type: none">▪ Imortalidad.▪ Transpormasyon ng sarili bilang aswang.▪ Transpormasyon bilang pusa o ibon.▪ Pambihirang lakas para makaakyat ng matataas na puno at bubungan.

- Pambihirang bilis at kakayahang maglaho sa isang iglap.
- Makiling
- Gawing ginto ang mga halamang-ugat.
 - Gawing serbesa at gamot-panlunas sa sakit ang halamang-ugat.
 - Biglang paglalaho sa paningin ng tao.
 - Baguhin ang heyograpikal na anyo ng gubat.
 - Tumanda nang hindi nagbabago ang hitsura.
- Sinukuan
- Makabuo ng gintong palasyo.
 - Magbigay ng sakit sa tao.
 - Pagpapasunod sa lagay ng panahon.
 - Pambihirang kagandahan.
 - Paibigin ang lahat kahit ang mga hindi pa nakikilala ang pag-ibig.
-

Nasa mga salaysay na ito ang kababalaghan na nagpapakita ng kakatwang pangyayari. Mga hindi kapani-paniwalang hiwaga na naglalaro sa mundo ng katotohanan (*magic realism*). Paanong magiging ginto ang luya? May tala na bang nakapagsasalita ang isang alimango sa wika at palatunugan ng tao? O posibilidad na maging isang dambuhalang talon ang isang babaeng isinumpa at nagpatiwakal? Sa pamamagitan ng mga hiwagang ito, nagagawa nitong gawing ginto ang ordinaryong bagay at nakapagpapagaling ng mga may sakit. Nangyari ito dahil hinaraya ito ng taumbayan sa iba't ibang rehiyon ayon sa kapangyarihan at intensyon ng kabutihan ng kani-kanilang puso. Ngunit liban pa dito, ito ang kasangkapan upang makausad ang kuwento.

Pansinin ang lawak ng balaghan ni Sinukuan, bukod sa kaya nitong paibigin ang kahit na sino kahit yaong hindi pa nakakakilala sa pag-ibig, nakapagdudulot din ito ng kagila-gilalas na penomena ng pagpapadala ng sakit bilang paraan ng pagkamit ng hustisya:

May kuwento rin noon ng mga kababayan na minsang tinambangan at pinatay ng ilang mga sakim na taga-Candaba ang mga Aeta na bibili ng bigas. Dahil dito isinumpa sila ni Maria: "Tubuan nawa ng pudlak (isang uri ng sugat) sa kanilang mga labi at kamay ang mga pumatay sa aking mga alipin hanggang sa kanilang mga kaapu-apuhan." (Sariling salin mula kay Eugenio, 2002, p. 57)

Sa kamalayang Pilipino ng paglikha ng mga kuwentong-bayan, napakalikot ng pagiging malikhain ng naratibo para maghain ng isang mundong napapalibutan ng pantasya. Isang uri ng pagkamalikhain na karaniwang nilalahukan ng mahika, eksaherasyon, iglap, at takot. Lalo na at ang karaniwang tagpuan ng kuwento ay ang

“tunay” na daigdig na tinuturing na siyentipikal. Ngunit dahil din sa makulay na paghaharaya, lalo tuloy hindi bumibitiw ang mga Pilipino sa pakikinig sa kababalaghan na dahilan ng patuloy na pagkahalina. Kung babalikan ang paggamit ng eksaherasyon sa panitikan, nakapagpapaganda ito sa sining ng naratibo at talagang tumatawag ng pansin gaya ng metapora at ironiya. Pasulpot-sulpot itong nangyayari sa kaiglahan, na nakakadagdag sa usapin ng imposibilidad, kung gayon ay pagkamangha. Tulad ng naratibo ni Maria Cacao sa pagsasalaysay ng taumbayan bilang isang binibining may kakayahang magpatumba ng isang matibay na tulay sa loob ng isang gabi lamang. Eksaherasyon ang kakayahan ni Mariang Makiling na mula sa halamang-ugat ay nakagagawa ng serbesa at pantapal sa mga sakit o sugat na sa isang sandali ay nakagagaling sa mga humihingi ng saklolo. O ang transpormasyon ni Cristina bilang talon at paglantad ng isang magarbong karwahe at damit para kay Alimango sa tulong ng inang nagsadiwata. Mga patunay sa kanilang naratibo na nagtutulak sa mga naunang mananaliksik upang ituring silang tunay na engkantada. Kung nakapagpapaganda ang tayutay na eksaherasyon, nalulugod dito ang taumbayan na maging sisidlan sa paglalako ng kuwento. Kaakibat ng araw-araw na pakikinig sa mga imposibilidad na may dalang pagkamangha, pagkagulat, pandidiri, o paghalakhak.

Sa kabilang banda, hindi tulad ng mga Maria ng kabundukan na babaeng may laya, mas may dilim naman ang kababalaghan na nasa kuwento ni Labo na tinagpas sa mukha ng kaniyang asawa at Cristina na kinulam ng babaeng karibal sa pag-ibig. Ang kababalaghan nito ay nasa anyo ng katatakutan. Humaharap ang mga karakter sa iba’t ibang karahasang panlipunan dulot ng naratibo sa lipunang kolonyal at patriyarkal. Ang kababalaghan nito ay mas nakabalabal sa tema ng katatakutan. Nasa mga salaysay kasi ng mga Maria ang sindak sa taong makakaalam ng kuwento dahil sa usapin ng kayang gawin ng mangkukulam at aswang na panakit at pagpaparusa sa tao. Sindak ang dinadala ng naratibo ng [1] marahas na kamatayan at pagpaparusa sa tao, [2] kakaibang pisikal na anyo; gaya ng malaking sugat sa mukha, [3] pagpapasa ng sumpa ng pagkaaswang mula sa itim na bola p sisiw. Bukod pa dito, maisisilid din ang trawmang mahuhugot sa pagiging biktima ng giyera ni Maria Cristina, at biktima ng pang-aalipin at domestikasyon ni Maria Alimango. Naghahasik ito ng sindak at bangungot sa mga tao, gayunman ay nanghahalina rin sa mga mamamayan upang patuloy na humantong sa kuryosidad. Batay sa mga nauna ng pag-aaral ukol sa takot gaya ng mayamang koleksyon ng katatakutan sa lungsod ng Valenzuela, masasabing ang pamanang ito ng katatakutan bilang mayoryang tono ay may mahahalagang silbi rin bilang aliwan at tagapagturo ng disiplina sa bata at bayan. Gaya ng pag-uwi bago ang pagdilim o pag-iingat sa panganib ng mga hindi kilala at hindi masukat na makakasalamuha sa daan (Gabumpa, 2023). Naobserba ito ng mga ninunong Pilipino nang ginamit ito noong panahon ng pananakop. May kapangyarihan ang kolonya para

saktan ang Pilipino kaya inaasahang hindi ito gagawa ng mali. Ibang mukha ito sa mga diwata ng kabundukan na sinusunod dahil sa respeto.

Sapagkat Pilipino ang nagsasalaysay, makikita rin ang pormulasyon ng kababalaghan na nakaugat pa rin sa kinatatakutan mula sa kulturang Pilipino. Ang aswang na konsepto halimbawa na kakabit ni Mariang Labo ay karaniwang nagdudulot ng pinsala sa tao sa pamamagitan ng pagkain sa lamanloob o pagsipsip ng dugo na isa ring anyo ng hinarayang-gahum mula sa mitolohiyang Pilipino. Ngunit sa kasong ito, kailangang linawin na hindi lamang kinatatakutan si Mariang Labo dahil sa anyo ng kaniyang mukha gaya ng ipinapanukala ng kolonyal na pagbasa. Hindi ito maka-Pilipino dahil bago dumating ang mga mananakop naroon ang pagiging mapagtanggap sa lahi at hitsura ng bansa sa kabila ng pagkakaiba nito. Malinaw na ipinakita ito sa pagtanggap at pagtitiwala sa lahing Negrito ni Sinukuan at ni Makiling sa mga maysakit sa balat bilang hindi kapwa tao na hindi naiiba.

Higit na kinatatakutan si Labo dahil sa takot na dala ng kakayahan nitong makapaslang ng tao gamit ang sariling kamay o ngipin, makaakyat ng puno nang buong liksi, makalundag o makalipad sa bubungan, o bigla na lamang maglaho at magbalatkayong humalo sa tao gaya ng kamalayan ng bayan sa aswang. Isang pambihirang kakayahan na ibinigay sa kanya ng ipinasang kapangyarihan. Pansinin ang balaghan ng transpormasyong binanggit sa kuwentong-bayan:

Ayon sa mga kuwento ng mga mamamayan na namamataan si Maria, matangkad ito at may mahabang buhok. Umaatake siya sa mga bahay na gawa sa nipa, kahoy, at kawayan. Kumakaluskos ito at umaakyat sa bubungan para kumain ng sanggol sa sinapupunan ng buntis. Tinutulad ito sa tiktik na may tunog na parang sunisigaw sa ilalim ng tubig na "kok-kok" na tunog sa gabi (2014).

Pagkakataon din ito para harapin na ang sugat sa mukha ay hindi natural sa kaniya, ngunit kailangang tingnan na pinapangit ito ng sirkumstansya ng pag-atake ng kaniya ng asawang lalaki matapos malamang kinain nito ang sariling anak. Simbolikong karakter ang asawang lalaki mula sa patriyarkal na lipunan. Bilang isang ina na biniktima ng lipunan, maaaring bigyang simpatya si Maria na ang pagtapos sa buhay ng anak ay paraan din ng pagliligtas niya sa mas halimaw na uri ng lipunan. Mas nanganganak pa ang takot dahil iba-iba ang mga nagsasalo-salo sa kuwentong-bayan, depende ng pormulasyon sa kaniya ng kababalaghan.

Kung gayon, sa panitikan ng ating bayan may representasyon na kumakawala ang mga Maria ng ating kuwentong-bayan sa ganitong usapin na nagkakaroon lamang ng kabuluhan dahil sa kaniyang kagandahan bagkus ay nilalampasan ito. Kung itinuturing pa nga ang diwata bilang babaeng may nakakahalinang anyo, hindi ba at dapat ding ituring na

halina ang labis na anyo ni Labo? Ang labis na ganda o kapangitan bilang anyo ng karakter at kababalaghan na nagbibigay sa mga Maria ng katangiang kagila-gilalas.

Mula rito, nais ding tingnan ng mananaliksik ang simbolikal na pagtatagpo ng mga nauulit na paksa (*motif*) ng kababalaghan sa pagiging babae. Mahalaga ring tingnan ang luha o pagluha ng mga Maria sa loob ng mga kuwento. Sa loob ng bibliya halimbawa, ilang beses ding lumuha si Maria sa naging kalagayan ng kaniyang anak na si Hesus. Mga luhang dala ng pagmamahal sa Diyos at pagyakap sa sakripisyo. Ngunit sa mga kuwentong-bayan, hindi napigilang magngawngaw ni Mariang Alimango nang hindi siya binigyan ng pagkakataon ng kaniyang masdrasta na sumali sa pasayaw na imbitasyon ng prinsipe ng kanilang bayan gayong ang imbitasyon ay para naman sa lahat ng dalaga ng bayan. Napakahalaga rin ng imahen ng eksaheradong pagluha bilang batayan ng anyo ng dalawang umaagos na tubig ng talon sa Lanao Del Norte. Na ayon sa mga kuwento, sinasabing galing ito sa mga mata ni Maria Cristina dahil sa marubdob na kalungkutan ipinataw sa kaniyang hindi makatarungang parusa ng isang mangkukulam at pagkawala ng kapatid sa ibang bersyon. Nakatala rin sa memorya ng mamamayan ang imahen ng pagluha ni Makiling nang kamkamin nila ang nilinang na hardin ng diwata upang magkaroon ng ginto na lagi ay sa huling bahagi ng kuwento. Pansinin ang tala:

Hindi iniharap ni Maria ang kanyang mukha na ipinagpapalagay ng mga taong tumatangis ito. Hanggang sa unti-unti siyang nawala sa manipis na ulap sa tuktok ng bundok kung saan siya tumira magmula noon. (Sariling salin mula kay Eugenio, 2002, p. 111)

Ngunit kailangang linawin na ang lahat ng mga luhang ito ay hindi luha ng pagsisisi kung hindi pagragasa ng matinding emosyon dahil sa kaapihang nararanasan ng mga Maria. Samakatuwid ineeksplika nito sa mga mambabasa o nakikinig ng kuwentong-bayan na naiintindihan nito ang karahasan ng mundo sa tulad nilang babae. At mahalagang proseso ito ng pakikibaka sa suliraning pangkasarian, dahil nagagawa ng mga Maria na tukuyin ang nararamdaman (*diagnosis*) sa kanilang sariling kalagayan. Bilang panitikan, kung babalikan ang balangkas ni Quindoza-Santiago (1997), sa mga teksto masusukat ang pagpapahalaga at pagtanggap ng konsepto ng pagkababae at pagkalalaki, na muling bumabalik sa lipunan at nakikipagtalo sa mga pangyayari sa kilusang pagbabago (2002). Isang hindi berbal na pakikipagkomunika na wala na si Maria Cristina ngunit nagsasalita pa rin ito sa naging kalagayan niya.

Habang tinatalunton ito, matutugis sa mga materyal kung paano nagkakaroon ng talaban ang tono ng kababalaghan bilang tampulan ng karakter sa pagiging babae. Sa usaping sekswalidad ng agham, ang babae ay nagiging babae dahil sa kakayahan nito sa reproduksyon dahil karga niya sa kanyang katawan ang suso, puke, at matres. Sa mga

bahagi ng katawan ng babae na pinalulusog ng hormones na dahilan ng pagiging balingkinitan ng hubog nito, pagtingkad ng balat, at paglamyos ng tinig. Sa ganitong pagsasakarakter sa babae, minamahalaga ng lipunan ang anyong pisikal, ang kaniyang kagandahan. At sa usapin ng kababalaghan na ang bida ay bukod-tanging babae, mamamahalagahin din ito ng imahinasyon upang pagmulan ng kababalaghan: hiwaga man o sindak ang pinagmumulan ng balaghan.

Ayon kay Biglaen (2021), nagiging malaki ang papel ng panitikang-bayan sa pagtataguyod at pagpapaigting ng mga isteryotipo na legasiya na rin ng kolonyalismo. Isa dito ang babae na hinahangaan dahil sa kaniyang sukdulang alindog mula ulo hanggang kalingkingan. Gaya ng labis-labis na kagandahan ni Makiling na inilarawan na may kakayahang mapaibig maski ang lalaking kailanman ay hindi pa nakikilala ang pag-ibig. O ang sukdulang rimarim ng anyo ni Labo upang mabulabog sa halina ng takot ang isang bayan. Ang mahaba niya ring buhok bilang babae ay depinisyon ng kaniyang kagandahan. Dapat laging suklayan nang mawala ang mga sabit at ayusan para maging tulad ng talon na umaagos pababa. Na kung hindi aalagaan, magiging salamin ito ng pagbalikwas sa utos ng lipunan. At ang hindi pag-aalaga ay inaasahang pagbuhaghag at magpapaiba sa anyo ng babae. Ito ngayon ang pagmumulan ng mga depinisyon sa salitang bruha, isang mangkukulam na may anyong hindi nag-aayos ng sarili. Na sa modernong panahon ay tuluyang niyakap ni Labo bilang protesta.

Bahagi ito ng pagkapanitikan na naghahantad ng karakterisasyon sa tauhan. Lalo na at lipunan ng kalalakihan na madalas, ang mga kuwentong naisusulat sa popular na midya sa lente o male gaze kung saan ginagawang kaakit-akit ang kababaihan para pagnasaan ng lalaki o para kainggitan ng kapwa nila babae. Sa introduksyon nga ni Hermoso sa aklat na Solo Flight, pinoproblematisa madalas ang paglikha ng tila hindi makatotohanang pamantayan ng ganda (ideal image) para sa babae (Hermoso, 2021). Kung saan ang paglalarawang pisikal sa mga Maria na kinikilala dahil sa kaniyang kagandahan ay hindi tumatandang hitsura itim at mahaba ang buhok na umaagos sa likod hanggang sa kaniyang bukong-bukong, makinis at kayumanggi ang mukha na lalong pinatitingkad ng puting-puting damit. Ayon sa mga paglalarawan ng mga mamamayan, maging ang mga lalaking may pinakamaselang puso sa pagpili, may pusong ubod ng sama, o pinakamakapangyarihang Tikbalang ay nahuhulog dito. Hinahangaan at nirerespeto si Maria dahil sa kaniyang kagandahan. Kababalaghan kung maituturing ang ganitong uri ng eksaherasyon; ang kagandahan na nagpapayukod sa kapangyarihan at kayamanan. Sa pagsusuri nga ni Biglaen, napakatingkad nito nang alayan ng sandamutak na hayop, pagkain, sandok, plato ang mga manliligaw ni Makiling kahit magkaligaw-ligaw pa ang mga ito. O ang yumukod na higanteng si Minggan na lumilok pa ng lawa sa kabundukan para ibigin ni Sinukuan (2021).

Idagdag pa sa balaghang ito ang inatang sa babae na maging tahimik at sunod sa mga inuutos. Ang katahimikang ito ay sumpa para maging mas mysteryosa. At dahil takot ang Pilipino sa mga hindi nito naiintindihan na dulot na hindi nga nila pinagsasalita ang isang dalaga at mga ina para ipaliwanag sana ang mga himutok ng sarili, naigagawad tuloy sa babaeng pinatatahimik ang katatakutan. Mga pag-aakala na may tinatagong “sama ng loob” na pakakawalan anumang oras na magdudulot ng pasakit kaninuman. Dahil ang babae ay isang uri ng naisantabing sektor tulad ng magsasaka, manggagawa, maralitang tagalunsod, katutubo, at iba pa na naghahangad ng tunay na paglaya ng bayan, kabilang ito sa lipunang nagtitimpi at laging pinatatahimik ng may kapangyarihan.

Ngunit sa pananaw na itong malay sa kasariang makababae, ang enigma ng mga Maria na dulot nga ng pagiging “kaawa-awa” ng tauhan lalo na sa katatakutan ay ginamit na gahum sa paninindak. Siyang lumuluha at tinatakot ay siya ring nagdudulot ng luha at takot. Ang ganitong pananakot at pagpaparusa ay upang solusyunan ng babaeng karakter ang usapin ng kasakiman ng tao gaya ng korapsyon, panlililo, at karahasang kanilang dinaranas sa sistemang panlipunan. Gaya ng sugat sa mukha si Labo, na biktima ng domestikong karahasan ngunit ang kaniyang transpormasyon na maging nakasisindak ay representasyon ng hinarayang-gahum na may kakayahan siyang lumaban. Umaalpas ang mga sugat sa mukha ang “sumpa ng kagandahan” bilang kulungan para dakilain ng babae. Lagpas sa bansag na “Mariang Palad” bilang obhektipikasyon at representasyon ng gamit sa pagsasalsal ng lalaking libog sa pinagpapantasyahang babae. Kaya hindi na siya nananatiling nasa ilalim ng biktimisasyon.

Magkagayon nga, masasabi nating mula sa likas na diwata tungong hinarayang diwata, may pag-unawa sa mga kuwentong-bayan na nagkakaroon ng bagong arena ang kababalaghan at pakikibaka ng kababaihan. At nagaganap ito sa kabila ng pamamayagpag ng Kristiyanismo na nagpapalayas sa masasamang Espiritu. Binabangga ng mga kuwento ng kababalaghan ang paghaharing kolonyal sa paniniwala at binabantayog sa kasarian. Ang panukalang haka pa nga ni Almario (2020), maaaring patunay ang mga kuwentong ito mismo tungkol sa mababaw na epekto ng modernisasyong hatid ng pananakop ng Estados Unidos at senyales ng higit na malalim na pagtatanggol ng luma at tradisyonal na kimkim sa kalooban ng taumbayan.

Kongklusyon: Parausin at Pausarin ang mga Engkantada sa Pagbasa Bayan Hanggang Silid-aralan

Sa pagtatagpo ng kasarian at kapangyarihan, ganito hinaraya ng taumbayan ang mga Maria sa gitna ng kababalaghan: mga karakter na representasyon ng iba’t ibang pilas

kung paano maging babae sa Pilipinas para pausarin at parausin ang kalagayan ng mga Pilipina sa bansang pinananaigan ng kolonyal na lipunang makalalaki. Hindi ang mga Maria ang kinokontrol ng hiwaga at kapangyarihan sa mga kuwento kung hindi sila ang pinahawak ng gahum taliwas sa kinasanayang naratibo ng kahinaan at kasadlanan sa maya't mayang pang-aapi.

Nilampasan ng mga ito ang “mahiwigang kagandahan” na dahilan upang balingan sila sa mga kuwentong-bayan. Dahil nakasalabat sa mga ito ang kaniya-kaniya nitong kontekstong panlipunan, pangkabuhayan, pang-ekonomiko, o panlipunan lalo na at nakatali sa pangalan ng mga bayan sa Laguna, Pampanga, Cebu, Lanao, at Negros ang kanilang identidad at pakikibaka. Sa tulong ng kababalaghan, hinaraya ang gahum ng hiwaga mula sa puso ng simpatya, nagpapalitaw ng talino at abilidad, may kakayahang lumilinang ng lupa, naghahanapbuhay labas sa tahanan at simbahan, kasabay ng kakayahang unawain ang lawak ng lipunan na nilikha silang biktima ng karahasan o kasakiman.

Hindi lamang ibinabalik ng “mga-Maria-sa-ating-mga-kuwentong-bayan” ang mga Pilipino sa ugat nito ng pagpapahalaga sa kakayahan ng babae gaya ng babaylan, katalonan, at mga diwata. Sa halip, nakakuwintas din sa Maria ang maging rebelde ng bayang kanyang nasasakupan. Suwail ang mga Maria sa inatang sa kaniyang mga gampaning pangkasarian. Ang paglisan sa paningin ng tao nina Cacao, Cristina, Labo, Makiling, at Sinukuan ay hindi dapat itanggap mukha ng rebelyong panlipunan. At ang pagpapalayang ito ay mas nagiging madali dahil ang kanilang kuwento sa panitikan ay nasa kababalaghan na may halina sa bayan.

Dahil kung nasaan ang lipunang puno ng hiwaga at salamangka naroon din ang kawalang kasiguraduhan. At bagaman napakahirap maintindihan ito dahil sa enigma, ironikong iniladlad ng mga Maria ang buo nilang pang-unawa sa kanilang estado. Kaya nga paulit-ulit na luluha, tatakas, at mananakot ang Maria bilang pagpalag sa mga opresyon ito. Isang paraan ng pakikibaka sa suliranin sa lipunan na gumagamit ng makabagong kapangyarihan ng diwata sa kasalukuyan. Pruweba ang mga talang ito sa kahalagahan ng kababalaghan bilang paraan ng paglalalatag ng mahalagang tala ng kasaysayan at paniniwala ng bayan batay sa kasarian. Ayon nga kay Gallaga (2021), ang lahat ng dakila nating kuwentong kababalaghan ay metapora sa paraan ng pagpapakahulugan natin sa ating mga sarili (1:14:02). Oo at may lugod sa kababalaghan bilang isang tono sa pagkukuwento, ngunit narito rin ang napakaraming lunggati ng Pilipino. Gaya ng lunggati ng taumbayan sa pagiging isang babae, na hindi lamang biktima ng marhinalisasyon o itinuturing ang estado bilang pangalawang uri ng mamamayan. Isang simbolo kung gayon ang mga “Maria” sa hangarin ng pagpapalaya sa kanilang sarili. Sa madaling sabi, kailangang ipagpatuloy ng

kasalukuyang nagbabasa, nagtuturo, at nagsusulat ng panitikan na hindi dapat balewalain o ilagay ang kuwentong kababalaghan sa mahinang uri o walang saysay na tono.

Rekomendasyon

Tungo sa lalong pagpapaunlad ng lokal na kasaysayan at pamanang pangkultura mula sa iba't ibang bahagi ng Pilipinas, kailangang patuloy na idokumento at itala ang mga kuwentong-bayan ng "mga-Maria-ng-ating-kuwentong-bayan" lalo na iyong mga bagong panganak ng modernong panahon sa bawat bayan at baryo ng Pilipinas. May mga potensyal ang iba pang umuugong na kuwento gaya nina (1) Mariang Bacocong, (2) Mariang Basahan, (3) Mariang Ilaya, (4) Mariang Pula, (5) Mariang Dalambanga, at (6) Mariang Taga. Mga lokal na kuwentong hindi dapat tingnan bilang hiwalay sa kasaysayan kundi alternatibong tala ng kolektibong alaala na maaaring basahin bilang tagapagbasag ng mga nauna o nakasanayang mga depinisyon sa mga babaeng karakter at ng kanilang kapangyarihan.

Sa panahon na lumalawak ang pagitan ng kabataan sa lokal na kultura, mahalaga ang pag-aaral na ito upang mapangalagaan ang ugnayan at makita ang silbi ng mga kuwentong-bayan hindi bilang mito kung hindi bilang diskurso ng kapangyarihan. Para sa mga guro at mag-aaral ng panitikang Filipino, iminumungkahi ang dagdag at bagong paraang ito ng pagtuturo ng/sa poklor kasama na ang pagturing rito bilang panitikan na nagiging instrumento ang edukasyon na umuunawa sa umiiral na estruktura ng kapangyarihan sa Pilipinas. Kailangan ng ambagan sa mga tekstong nagtutulak na may pagtalanun at usisain.

Dahil ang totoo, nagpapatuloy tayo sa pagkukop ng mga ito hanggang hindi nararating ang lunggati. Dapat ding bukod sa pagbasang pangkasarian ay tingnan ito sa marami pang kontemporaneong teorya gaya ng markismo, post-kolonyalismo, queer, bagong pormalismo Filipino at iba pang sariling teorya ng iskolarsyip ng mga Pilipino sa "dating," "tambaloslos," o "mga tinig mula sa ibaba." Dahil kailangang ituring ang mga kuwentong-bayan hindi lamang bilang tsismis datapwa bilang mayamang bukal ng panitikan mula sa boses ng karaniwang mamamayan. Panghuli, iminumungkahi na lalong palakasin ang pagsasadiwata sa pamamagitan ng pagtingin hindi lamang sa mga Maria kung hindi lahat ng mga babaeng naglulungga sa mga kuwentong-bayan ayon sa: (1) pambihira at kahali-halinang ganda, (2) matalinong pinuno at mapamaraang pagpapasya (3) may hawak na hiwaga ng gahum, (4) may tungkuling pampayanan higit sa tahanan at simbahan, at (5) pinalalaya ang sarili sa tipikal na babaeng binukot ng kolonyal na lipunang makalalaki at mapanamantala.

Talasanggunian

- Almario, V. (Ed.). (2010). *UP diksiyonaryong Filipino*. UP Sentro ng Wikang Filipino; Anvil Publishing.
- Almario, V. (2020). Panggabi ng lagim. In *Ang panitikan sa panitikang-bayan* (pp. 215–239). Pambansang Komisyon para sa Kultura at mga Sining.
- Biglaen, S. T. (2021). Estereotipo: Ang ilang mga babae sa panitikang-bayan. In *Babasahing pangkasarian* (pp. 50–56). Komisyon sa Wikang Filipino.
- Boren, A. E., & Steede, G. M. (2017). The influence of gender construals on role definition and work distribution on student teams. *NACTA Journal*, 61(4), 290–298.
- Clark, J. (2018, July 23). The star maidens of Ibaloi myth: The origin of fair complexions. *The Aswang Project*. <https://www.aswangproject.com/the-star-maidens-of-ibaloi-myth/>
- Cruz-Lucero, R. (2007). Ang talinghaga ni Mariang Makiling: Isang panimulang makapilipinong teoryang peminista. In *Ang bayan sa labas ng Maynila / The nation beyond Manila* (pp. 22–39). Ateneo de Manila University Press.
- De Noceda, J., & De Sanlucar, P. (2013). *Vocabulario de la lengua tagala* (V. S. Almario et al., Eds.). Komisyon sa Wikang Filipino.
- Eugenio, D.L. (Ed.). (1985). Philippine folktales: An introduction. *Asian Folklore Studies*, 44(2), 155–177. <https://doi.org/10.2307/1178506>
- Eugenio, D.L. (Ed.). (2001). *Philippine folk literature: The folktales* (1st ed.). University of the Philippines Press.
- Eugenio, D.L. (Ed.). (2002). *Philippine folk literature: The legends* (3rd ed.). University of the Philippines Press.
- Evasco, E. Y. (2000). Sa pusod ng lungsod: Mga alamat, mga kababalaghan bilang mitolohiyang urban. *Humanities Diliman*, 1(1), 69–91.
- Fajilan, W. F. (2021). Kawing-kawing: Intertekstuwal at interkultural na lapit sa pagtuturo ng panitikang Malay sa kasarian. In *Babasahing pangkasarian* (pp. 78–91).
- Fansler, D. S. (1921). *Filipino popular tales*. Memoirs of the American Folklore Society.
- Fansler, D. S. (1965). *Filipino popular tales* (pp. 314–318). The American Folklore Society.
- Festin, R. P. (2007). Ang babaylan sa labas ng Maynila. *Malay*, 21(1), 101–106.
- Gabumpa, A. B. (2024). *Doon po sa may dakong-hulo: Paninulang pananalambaw sa mga kuwentong-bayan ng Valenzuela* [Graduate thesis, University of the Philippines Diliman.]
- Gallaga, P. (2011, October 5). *The aswang phenomenon – Full documentary* [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=2ePhqoyLpXQ&t=1139s>
- GMA Public Affairs. (2017, October 30). *Kapuso mo, Jessica Soho: Maria Labo, a film by Adolf Alix Jr. | Gabi ng Lagim V* [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=GE-QCjT_e8o
- Hermoso, R. (2021). Introduksiyon. In R. Dela Cruz, *Solo flight* (pp. i–viii). Isang Balangay Media Production.
- Javier, R., Jr. (2016). Paraan po: Ang oryentasyon ng kapuwa sa metodo ng pananaliksik. *Hasaan Journal*, 1(1), 21–46. www.ejournals.ph/article.php?id=10346

- Jimenez-Maceda, T. (2019). *Saliksik sa panitikan at malikhaing panulat sa Pilipinas*. University of the Philippines Diliman.
- Komisyon sa Wikang Filipino. (1989). Balaghan. In *Diksiyunaryo ng wikang Filipino* (1st ed.).
- Majerano, D. R. (2012). *Ang nagbabanyuhay na hulagway ng Mutya ng Pasig bilang lunduyan ng kahulugan, kasaysayan, at kapangyarihan* [Graduate thesis]. University of the Philippines Diliman.
- Navarro, A. M. (2000). Asintada: Kababaihan, kasaysayan, at panulaan sa ngalan ng ina. *Social Science Diliman*, 1(1), 134–140.
- Nono, G. (2013). *Song of the babaylan: Living voices, medicines, spiritualities of Philippine ritualistic-oralist healers*. Institute of Spirituality in Asia.
- Plasencia, N. R. (2006). *Ang tambaloslos bilang dalumat sa pagbasa sa mga nakakahong larawan ng babae sa anim na nobelang Filipino na may Gawad Palanca (1984–2005)* [Doctoral dissertation, De La Salle University].
- Quindoza-Santiago, L. (1997). *Sa ngalan ng ina: Sandaang taon ng tulang feminista sa Pilipinas 1889–1989*. University of the Philippines Press.
- Quindoza-Santiago, L. (2002). The discourse of feminism in the Philippines. In *In the name of the mother: 100 years of Philippine feminist poetry 1889–1989* (pp. 171–192). University of the Philippines Press.
- Quintos, J. J. F. (2018). An babaye ug suba: Ang talinghaga sa anyo ng “babae-sa-tubig” sa tradisyong pampanitikan sa Pilipinas. *Humanities Diliman*, 15(2), 93–119.
<https://journals.upd.edu.ph/index.php/humanitiesdiliman/article/view/6456>
- Samar, E. C. (2019). *Mga nilalang na kagila-gilalas*. Adarna House.
- Santos, Z. J. T. (2018). Pagbasa sa mga gawa ni Rosario Cruz-Lucero: Isang maka-Lumberang dulong. *Diliman Review*, 62(1), 45–59.
- Tolentino, R. B. (2007). Tinangay ng agos: Aura ng oralidad. In *Sipat kultura: Tungo sa mapagpalayang pagbasa, pag-aaral at pagtuturo ng panitikan*. Ateneo de Manila University Press.